

Відгук

офіційного опонента про дисертацію
Лілії Валеріївни Харчук «Формування та системна
організація електроенергетичної терміносистеми»,
представленої на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Мова є акумулятором знання і соціального досвіду, засобом обміну інформацією у всіх сферах творчості, в ній закодована історія і культура народу. Однією з підсистем літературної мови є термінологія, яка є своєрідним сховищем професійно-наукової інформації, що є необхідною умовою подальшого розвитку науки й техніки. Наукова мова через сукупність термінів пов'язується зі спеціальними сферами діяльності людини, а від так є об'єктом усіх наук, що вивчають ці сфери, віддзеркалює особливості людського пізнання. Мовні одиниці її лексико-семантичного рівня зазнають постійних змін (архаїзації, неологізації, семантичної перебудови та стилістичної транспозиції). Разом з тим, вони фіксують досягнуті результати знань, які входять у подальший рух наукової теорії й практики. З цього погляду актуальними є дослідження процесів становлення окремих терміносистем, що уможливило встановлення часу появи певної галузі знання, простежити історію її розвитку, процес номінації спеціальних понять, визначити системну організацію, лексико-семантичні та структурно-граматичні особливості окремих терміносистем.

Дослідження тієї чи тієї терміносистеми вимагає від дослідника знання предметної галузі, володіння системою її понять, розуміння системного характеру досліджуваної лексики, знання специфіки вияву системності та семантичних явищ. На наш погляд, цим категорійним апаратом дисертантка оволоділа ґрунтовно.

Вибір теми і об'єкта дослідження зумовлені потребою дослідити історію й особливості розвитку української електроенергетичної термінології (далі – УЕЕТ), основні етапи її становлення та системну організацію, з'ясувати специфіку концептуальної і тематичної структури та лексико-семантичних процесів досліджуваної терміносистеми.

Опонована дисертація є першою спробою комплексного лінгвістичного аналізу закономірностей формування та розвитку й особливостей творення термінів електроенергетики, починаючи з другої половини ХІХ ст. Наукова новизна роботи полягає у визначенні концептуального поля досліджуваної терміносистеми та засобів його репрезентації в українській мові. Л.В. Харчук дослідила ономазіологічну структуру українських термінів УЕЕТ, виявила специфічні способи номінації та тенденції їхнього використання.

Аналіз досліджуваної терміносистеми проводився на великому фактичному матеріалі (2753 одиниці), дібраному з лексикографічних, наукових, науково-популярних праць, Державних стандартів на терміни та визначення.

Продумана архітектура роботи дозволила дослідниці послідовно реалізувати поставлену мету та завдання, що полягають у з'ясуванні проблем вивчення термінологічної лексики в сучасній лінгвістиці, особливостей формування УЕЕТ, впливу суспільно-політичних умов на її становлення та функціонування на різних етапах еволюційного розвитку; дослідження аналізованої терміносистеми з погляду лексико-семантичних процесів, засобів термінологічної деривації, виділенні основних словотвірних типів та їхньої продуктивності.

Робота складається зі вступу, 4-х розділів, списку літератури та списку використаних джерел, 4-х додатків: Реєстр електроенергетичних термінів; Короткий тлумачний словник основних термінів електроенергетики; Узагальнена тематична класифікація УЕЕТ; Список аббревіатур.

Наукова робота Л.В. Харчук пов'язана з науковою проблематикою кафедри прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка «Комунікативно-прагматичні та лінгводидактичні аспекти дослідження української мови в діячій та синхронній на різних етапах розвитку (реєстраційний номер 0115U003719) і науково-дослідної теми кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка» «Актуальні питання дослідження української мови та літератури: теорія і практика» (№ державної реєстрації 0112Y001224).

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка. Протокол № 37/1 від 28 березня 2012 року.

У роботі Л.В. Харчук значну увагу приділяє розвитку електроенергетики в Європі, пов'язаної з іменами У. Гільберта (у науковий обіг увів терміни *електрика*, *електричне тяжіння* та ін.), А.-М. Ампера (йому належать терміни *електростатика*, *електродинаміка*, *гальванометр*), Г. Ома, М. Фарадея, О. Лодигіна, П. Яблочкова та ін., в працях, яких закладено теоретичне підґрунтя розвитку електроенергетики як науки.

У другій половині XIX століття – першому десятилітті XX століття відбувається стихійне нагромадження галузевої лексики та закладання основ УЕЕТ на науковому ґрунті. У цей час з'являються перші перекладні й оригінальні праці з природничих наук, написаних українською мовою. Велика заслуга у цьому Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові (далі – НТШ), членами якого було засновано «Збірник математично-природописно-лікарської секції», в якому українською мовою публікувалися статті з фізики І. Пулюя, В. Левицького, М. Вікула, Р. Цегельського, що сприяли розбудові галузі й термінології.

Після 1905 року активізувалася термінологічна робота в Наддніпрянській Україні. Було створено наукове товариство в Києві. Крім нього працювали різні гуртки, комісії, які займалися збиранням термінологічного матеріалу з уст народу, з'являються публікації українською мовою. Великою перешкодою вільного розвитку фахової мови, на думку І. Шелудька, була відсутність українських шкіл, брак друкованого українського слова, русифікація нижчих класів суспільства, що зумовило «спізнення живої технічної мови проти величезного поступу електротехніки».

Великим поштовхом до наукового осмислення теоретичних потреб термінології було створення в 1921 році Інституту української наукової мови ВУАН, при якому було створено електротехнічну секцію, до роботи в якій залучають І. Шелудька, І. Горбачевського, Ф. Фаворського, Т. Губенка, які почали збирати матеріали для укладання словника. Наслідком їхньої праці став «Словник технічної термінології. Електрика» І. Шелудька, метою якого – подати найперше термінологію, спільну з різними технічними науками. До реєстрових слів наводилися терміни-синоніми, наприклад, **контакт** – *дотик*, **штепсель** – *притичка* та ін. Принципу народності в термінології дотримувалися Я. Лепченко, Т. Секунда, разом з тим останній розумів, що при творенні української технічної термінології неможливо уникнути впливу термінології інших мов: російської, польської, німецької, меншою мірою французької, англійської, які в науковий обіг треба вводити дуже обережно.

З ліквідацією ІУНМ практично почали згортатися термінологічні студії в Україні, що призвело до руйнування наукових традицій й функціонування українських електроенергетичних термінів. Часткове їх відродження починається з 60-х років ХХ століття, зі створенням Президією АН УРСР Словникової комісії (з 1977 року – Комітету наукової термінології НАНУ), виданням серії галузевих словників, започаткування досліджень галузевих терміносистем, «першопрохідцями» в цій справі стали В. О. Винник, М. Кочерган, Г. Дідківська та ін.

Отримання Україною статусу незалежності, зміна політичних орієнтирів зумовила й зміну у державі мовної ситуації, що вимагала систематизації, внормування наявної термінології та творення нової. Активізувалися дослідження окремих терміносистем та створення словників різного типу і призначення.

Досліджуючи системну організацію УЕЕТ дослідниця зосереджується на польовій структурі досліджуваної терміносистеми, виділяючи в ній ядро (70%) і периферію (30%). Системну організацію УЕЕТ Л.В. Харчук убачає в тематичній класифікації, виділивши в ній 5 тематичних розрядів, які, своєю чергою, поділено на тематичні групи, підгрупи, на основі останніх виділено тематичні гнізда, побудовані на гіперо-гіпонімічних відношеннях. Оскільки гіперо-гіпонімічні (родо-видові) відношення є однією з ознак системності термінології і властиві всім виділеним групам і

підрупам, їх варто було б виділити окремим пунктом, що сприяло б чіткості викладу аналізованого матеріалу.

Семантичний розвиток значень термінів зумовлює наявність у терміносистемі лексико-семантичних процесів літературної мови: синонімії, антонімії, полісемії, які в роботі досить повно опрацьовані.

Одним із способів систематизації термінологічних одиниць є антонімія, за якої протиставлення мовних знаків є важливим способом системної організації УЕЕТ, проявом семантичної поляризації мовних одиниць. При аналізі антонімії автор «жонглює» різними термінами для позначення того самого поняття: *«антоніми, антонімні одиниці, антонімні терміни, терміни-антоніми»*, створюючи тим самим невиправдані синонімічні ряди.

Значна увага в дисертації приділена явищу полісемії, яка є органічною властивістю людської природної мови, що з одного боку відбиває характер і процес пізнання та мовного осмислення дійсності, шляхом асоціативних процесів, а з другого – є свідченням схильності мислення і мови до її економної систематизації, тенденції до позначення великої кількості понять відносно малою кількістю слів. Незважаючи на те, що полісемія в термінології суперечить одній з вимог до терміна – однозначності, вона є виявом природних законів розвитку будь-якої терміносистеми. У межах аналізованої терміносистеми дослідниця виділяє внутрішньосистемну, зовнішньосистемну та міжсистемну полісемію.

До складу УЕЕТ входять терміни різної структури: терміни-однослови (однокомпонентні), терміни-словосполучення, які домінують в аналізованій терміносистемі (81,47%), основними диференційними ознаками яких є номінативність та співвіднесеність їх з певними поняттями. Поява термінів-словосполучень спричинена потребами науки максимально точно передавати зміст наукових понять, увести в термінологічну номінацію максимальну кількість розрізнявальних ознак понять.

Основним граматичним ядром УЕЕТ є повнозначні слова, виражені здебільшого іменниками. У системній організації термінології важлива роль відводиться словотвору, за допомогою якого вона набуває рис ієрархічної системи. Основними способами номінації в аналізованій терміносистемі є морфологічний (афіксація, осново- та словоскладання, аббревіація) і неморфологічний (лексико-семантичний, морфолого-синтаксичний, синтаксичний, останній є найпродуктивнішим).

Одним із шляхів поповнення терміносистем є запозичення, про які в роботі навіть не згадано, незважаючи на те, що УЕЕТ формувалася, як зазначено в дисертації, в світовому контексті. Бажано було б сказати про співвідношення в сучасній українській термінології електроенергетики питомих і запозичених термінів.

Однією з проблем сучасного українського термінознавства є систематизація та унормування термінології. Особливого значення вона набуває на сучасному етапі – етапі активного входження наукової

термінології у всі сфери людської діяльності та законотворення. Унормування терміносистем відбувається на поняттєвому, лексико-семантичному, словотвірному та правописному рівнях, що передбачає узгодження термінів з наявними у мові лексичними нормами, словотвірними типами, відповідність змісту терміна позначуваному поняттю. На лексичному рівні помилки пов'язані: а) з уживанням русизмів на зразок: *виключення, сурма, окиснення* замість нормативних відповідно: *виняток, стибій, окислення*; б) невиправданою заміною окремих усталених у мові термінів застарілими, діалектними словами або уподобаннями окремих науковців, що може зумовити самоізоляцію не лише української наукової мови, а і самої науки. Звичайно, працюючи над унормуванням сучасної української термінології, ми маємо використати кращий досвід учених 20-х років ХХ століття, але це не значить, що відомі в багатьох мовах світу терміни на кшталт *масштаб, генератор* треба замінювати, відповідно, на *мірило, витворець*, та ін. Цим грішить і сама дослідниця, яка замість усталених у лінгвістичній науці термінів: **термінологічний, антонімічний, полісемічний, синонімічний** послуговується, відповідно, термінами: *термінний, синонімічний, антонімічний, полісемічний*. Погоджуюсь із слушною думкою Г.В. Наконечної, що власні уподобання розхитують термінологічну систему української мови, знижують її функційну здатність.

На словотвірному рівні внормування пов'язано з питаннями словотвірної варіантності зокрема в словниках різних років видання на позначення фахівця який вирощує щось засвідчені іменники з суфіксом -вод (*буряковод*) замість нормативного *буряківник*; замість субстантивованих прикметників на -уч (*ий*), -юч (*ий*) на позначення осіб за посадою вживаються терміни з суфіксом -увач (*завідувач*); заміна префікса обез- на зне- (*знеструмлення, знезараження* та ін.). Шкода, що в опанованому дослідженні цим моментам приділено мало уваги.

Особливо цінним нам видаються додані до дисертації вищезгадані додатки, які є підґрунтям до створення сучасного українського електроенергетичного словника.

Підводячи підсумки комплексного аналізу української електроенергетичної терміносистеми, Л.В. Харчук констатує, що українська УЕЕТ – це природносформована й упорядкована система термінів, яка забезпечує номінативними засобами сучасну електроенергетику.

Оцінюючи в цілому дисертаційне дослідження «Формування та системна організація української електроенергетичної терміносистеми» Л.В. Харчук позитивно, звертаємо увагу автора на певні недоліки та недогляди:

1. Видається неправомірним вживати термін **терміносполука** замість усталеного в мовознавстві терміна **термін-словосполучення**, що означає об'єднання двох чи більше повнозначних слів синтаксичним зв'язком.

2. Варто було б зазначити імена сучасних українських фізиків та їх внесок у розбудову сучасної електроенергетичної терміносистеми.

3. Звертаємо увагу автора на недостатньо критичне ставлення до термінів, зафіксованих у словниках різних хронологічних зрізів, оскільки вони часто базовані на різному теоретичному підґрунті і укладені за власними уподобаннями авторів, що підтверджує і реєстр доданих до дисертації термінів, для яких бажано подати паспортизацію джерел їхньої фіксації.

4. Звернути увагу на окремі стилістичні огріхи в роботі, позначені на берегах дисертації.

Дисертаційна праця Л.В. Харчук є самостійним оригінальним дослідженням, виконаним на належному науковому рівні. Висловлені зауваження та побажання не мають концептуального характеру і жодною мірою не применшують ваги рецензованого дослідження.

Автореферат і 21 публікація, з них 10 (8 одноосібних і 2 у співавторстві) у фахових виданнях, затверджених ДАКом України, 3 у закордонних виданнях і 8 у збірниках міжнародних, всеукраїнських та міжвишівських наукових конференціях повністю відбивають зміст роботи.

Спостереження та висновки, зроблені в дисертації, можуть бути використані як теоретичні засади для подальшого дослідження становлення та динаміки термінології електроенергетики; у лексикографічній практиці, в науковій і науково-педагогічній діяльності при розробленні вишівських спецкурсів, проведенні семінарів з української мови для студентів технічних вишів.

Дисертація «Формування та системна організація української електроенергетичної терміносистеми» Лілії Валеріївни Харчук відповідає всім вимогам «Порядку присудження наукових ступенів від 24.07.2013 року №567 до праць, поданих до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук», а її автор – Харчук Лілія Валеріївна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
провідний науковий співробітник
Українського мовно-інформаційного
фонду НАН України
канд. філол. наук, професор

Л. О. Симоненко
Л. О. Симоненко

